

АЛЕКСАНДЪР ДЮМА
Цезар

СВЕТОВНА КЛАСИКА

Приключения

Преводач *Силвия Колева*
Консултант *Иван Генев*
Редактор *Надежда Делева*
Технически редактор *Стефка Иванова*
Коректор *Антоанела Станева*

Формат 60x90/16. Печ. коли 29

Книгоиздателска къща „Труд“
София, ул. „Кирил и Методий“ № 84, тел. 02/942-23-75
Разпространение – тел. 02/846-75-29
e-mail:office@trud.cc, www.trud.cc, www.znam.bg

Печатница „Смилков“ ООД

ALEXANDRE DUMAS
CÉSAR (1855)

© Силвия Колева, превод, 2017 г.
© Книгоиздателска къща „Труд“, корица, 2017 г.
© Книгоиздателска къща „Труд“, 2017 г.

ISBN мека 978-954-398-507-4
ISBN луксозна 978-954-398-508-1

АЛЕКСАНДЪР ДЮМА

ЦЕЗАР

Превод от френски *Силвия Колева*
Консултант *Иван Генов*

КНИГОИЗДАТЕЛСКА КЪЩА „ТРУД“
София, 2017 г.

Триумфаторът Цезар през триумфа на Дюма

Мнозина големи писатели (извън кръга на събратята си историци) като Уилям Шекспир и Бърнард Шоу неспирно се вдъхновяват от Гай Юлий Цезар и го увековечават в творбите си. Интересът към него не стихва и днес. Геният на Древния Рим е герой на историографии, сътворени от познавачи на античния свят, като Лучано Канфора и Валерий Дуров и неизменно – на бестселъри: романи и дори трилогии, излезли изпод перото на Кон Игълдън, Колийн Маккълору и Роже Каратини, включително и на книги за деца. Немалка част от добрите (или по-малко добрите) произведения са преведени на български език.

В бурния XIX век няма как да го подмине и Александър Дюма-баща. През 1855 г. се появява неговият „Цезар“, който веднага бива обявен за шедьовър. Неповторимият писател подхожда към Цезар по неповторим начин: описва го с любов и възхищение, но го претегля обективно, без да се отклонява от истината (е, поне от известната).

Прецизният Дюма не само проучва безброй източници: наследството на Плутарх, Дион Касий и главно – на Светоний, но и „пие от извора“, потъвайки в писмата на Цицерон. Достатъчно е образозан, за да осмисли и да анализира морето от информация, а и притежава уникален талант, за да я поднесе на читателя увлекателно, вълнуващо, незабравимо. Всъщност това е и амбицията или по-скоро – целта му. Винаги се е водил от принципа, че историята трябва да се интерпретира така, че да забавлява, защото това е най-разумният начин да образова. Няма епоха, докосната от великия френски разказвач, която читателят да не обикне и да не запомни.

Достатъчно е да посочим д'Артанян. „Нима нашият читател не научи повече за епохата на Луи XIII и Луи XIV от „Тримата мускетари“, „Двадесет години по-късно“ и „Виконт дьо Бражелон“, отколкото от двадесет и петте тома на Левасор?“, с нескривана гордост пита патриархът на френското слово.

Благодарение на таланта му Марий и Сула, Катилина и Цицерон, Катон Млади, Помпей, Крас и Спартак, Цезар, Клеопатра и Марк Антоний, Клодий Пулхер, патрициите, жреците и авгурите, плебсът, с една дума – Вечният град, съграден от Цезаровите предшественици и обоготворил чаровния си безкръвен завоевател, танцуват пред безбройните почитатели на Дюма не като на театрална сцена, а „на живо“ – на арената на Колизеума и на Н. В. Историята.

„Цезар“ на Дюма не е само биография или само исторически роман (въпреки че е обявен за такъв). Нито пък е творба, посветена само на великия военачалник. Това е истинска енциклопедия на древния Рим: от създаването му, последвано от царуването на „добрите“ и „лошите“ царе, до късната република, която Катон Млади нарича „брачна сводница“; енциклопедия на нравите и бита, на празниците и обичаите, на блясъка и покварата, на изборите за политически елит (много напомнящи днешните), съпътствани от безскрупулни игри между две партии – на оптиматите и популарите. Енциклопедия на заговори и на битки, на две граждански войни, на поредното покоряване и прекрояване на света, който както обикновено трябва да бъде поделен поне между двама победители. В случая между Цезар и Помпей. Сред реки от кръв.

Авторът е изчерпателен, на моменти – многословен, понякога – абсурдно лаконичен. Тук-там оставя илюзорното впечатление, че силите му са го напуснали, че се е отегчил от темата и от героите или че просто се е изчерпал. Но читателят, увлечен в пълноводния поток на бурното му слово, няма как да не забележи изящния психологически портрет на героите, побран само в изречение, величавите картини на битката, запечатана в скромна глава, или контурите на цяла епоха, фиксирани само в един том.

И полека-лека Гай Юлий, красив и амбициозен младеж, задължиян до гуша, сладострастен, порочен и дори развратен, се разтваря в повествованието и на преден план излизат пълководческият ге-

ний, късметът, харизмата и... милосърдието на римския патриций. Милосърдието не само като черта на характера, но и като невиджан дотогава в Рим подход, почерк и паметник на победителя.

Дюма открито боготвори Гай Юлий Цезар, но за разлика от римския Сенат не го обожествява. Дори дава съвсем логично обяснение за причините, предизвикали злокобния заговор, сложил край на живота му. Една от тях е показният му триумф след победа не над врагове, а над римляни. Може би. Наред с редица други фактори като завист и жажда за власт.

Хроникьорът дълбоко съжالياва, че героят му не е довършил делото си. В чувствата му няма само романтична мечта, а и напълно човешки порив за ускоряване на прогреса. О, не, той няма предвид непременно завоеванията и доразгръщането на военните дарби, а неосъществените му смели проекти в урбанизацията и комуникациите „у дома и в провинциите“, в законодателството и съдебната система, във финансите, управлението, дори в граматиката. Защото по думите на Плутарх „е бил роден за големи начинания“. „*Къде ли щеше да бъде светът сега, ако Цезар бе живял още десетина години и бе осъществил плановете си?*“, пита Дюма в края на творбата. Цезар завладява Галия, Испания и Египет за Рим, но му се налага да покори и самия Рим. Въпреки че отдавна е любимец на народа. Жребият му е непоколебим. Защото го закриля не само пословичният му късмет, но и родоначалницата му – богинята Венера.

След победите при Дирахий, Фарсала и Мунда Цезар не само триумфира в Рим, но и го променя повече от всички свои предшественици: променя манталитета, а оттам – и идеологическата му представа за величие.

Приятна разходка във Вселената на забавното познание! Очакват ви не само един непознат Дюма, точен до педантичност от психологическите портрети до най-дребните детайли на тогавашната военна тактика и стратегия, но и един малко познат Гай Юлий Цезар...

СИЛВИЯ КОЛЕВА

I.

Цезар се родил на десетия ден от месец юли, точно сто години преди Иисус Христос. По-късно ще обясним защо според нас Цезар е бил един от предшествениците на християнството. Нито един наш съвременник, колкото и претенциозно да е родословното му дърво, не може да се сравнява с него. Нито родът Мерод, чиито представители са категорични за произхода си от Меровеи¹, нито родът Леви², чиито потомци твърдят, че дедите им били братовчеди на Дева Мария.

Чуйте самия Цезар в похвалното слово след смъртта на леля му Юлия, жената на Марий Стари³: „Моят дядо по майчина линия е от рода на Анк Марций⁴, един от първите царе на Рим, а дядо ми по бащина линия е от рода на Юлиите, чиято родоначалничка е Венера; така че *в семейството ми са налице и светостта на царете, които са господари на смъртните, и величието на боговете, които пък са господари на царете*“.

Може би ние, съвременните скептици, бихме се усъмнили в подобна генеалогия, но осемдесет години преди Христа, т.е. по вре-

¹Меровеи – легендарен основател на франкската династия на Меровингите – бел. прев.

² Според някои версии родът Леви произхожда от Иисус Христос – бел. прев.

³ Гай Марий (157–86 г. пр. Хр.) – римски политик и военачалник, известен с реформите си в армията. Седем пъти консул на Рим. Съпруг на Юлия Цезарис, леля на Юлий Цезар – бел. прев.

⁴ Анк Марций, управлявал от 640 до 617 г. пр. Хр., четвърти цар на Рим от общо седем – бел. прев.

мето, когато Цезар произнесъл тази реч, никой не подлага думите му на съмнение. Наистина Цезар съчетавал множество от качества на четвъртия цар на Рим, предавани от поколение на поколение. Според историците Анк Марций наистина възпявал и достойнствата на предшественика си Ромул, и мъдростта на дядо си Нума⁵, който увеличил и разширил територията на Рим до морето, създал колония в Остия⁶, построил първия постоянен мост на река Тибър, затворил в рамките на Помериума⁷ Марсовия и Авентинския хълм и така „организирал“, ако може да се приложи тази дума към античността, прочутата „римска община“, с други думи земеделския плебс, който дал на републиката своите най-велики мъже.

Венера била извънредно щедра към Цезар. Бил висок и строен, кожата му била бяла и нежна, а ръцете и краката – изваяни като ръцете на богинята на късмета, успеха и красотата. Според Светоний⁸, очите му били черни и изпълнени с живот. „Очи на сокол!“, казва Данте, а леко изгърбеният нос му придавал още по-голяма прилика с тази птица, а също и с орела, както често великите мъже приличат на най-благородните животни.

Еlegantността му била пословична. Старателно обезкосмявал кожата си. Дори в младежките години косата му била рядка и оплешивял доста рано. С изумително изкуство решил косата си напред. Ето защо Цицерон⁹ не се боял от този млад, така добре сресан човек, който си почесвал главата само с един пръст, за да не развали линията на оскъдните си коси. Само че диктаторът Сула¹⁰, за раз-

⁵ Нума Помпилий (715–673 г. пр. Хр.) – вторият цар на Рим – бел. прев.

⁶ Остия – град, разположен на устието на р. Тибър – бел. прев.

⁷ Помериум – пространството между старите градски стени, където първоначално са били само хълмовете Квиринал, Есквилин, Палатин и Капитолийският – бел. прев.

⁸ Гай Светоний Транквил (75–160 г. сл. Хр.) – древноримски историк, автор на книгата „Дванадесетте цезари“, източник на информация за мнозина по-късни учени и писатели – бел. прев.

⁹ За главните герои от романа не са дадени биографични или пояснителни бележки, тъй като са представени подробно от автора – бел. прев.

¹⁰ Луций Корнелий Сула (138–176 г. пр. Хр.) – римски държавник и военачалник, представител на оптиматите – консервативната партия на аристокрацията, консул през 88–80 г. пр. Хр., диктатор през 82–79 г. пр. Хр., победител на Митридат – бел. прев.

лика от адвоката от Тускулум¹¹ и приятеля на Атик¹², имал по-проницателни очи. Като виждал как Цезар стъпва вяло върху полите на тогата си, го сочел с пръст и казал: „Пазете се от този мъж с хлабава препаска!“

Малко се знае за най-ранната младост на Цезар. Рим се занимава само с кървавите разправии на Марий и Сула и изобщо не обръща внимание на това дете, което расте в сянка. Цезар е на шестнадесет години, когато диктаторът го забелязва. На форума, на Марсово поле или на Виа Апия започва да се появява усмихнат младеж, който върви с гордо вдигната глава. Рядко използва носилка, защото в нея по-трудно ще бъде забелязан. За разлика от Сципион Назика¹³ и Емилиан¹⁴ (вече не си спомняме кой от двамата бе попитал някакъв селянин с мазолести ръце „Приятелю, ти на ръцете ли вървиш?!“), младежът подава нежната си бяла и женствена ръка дори на най-загрубелите ръце и знае имената на всички, дори на робите в Рим. Минава гордо и без да свежда глава дори покрай най-могъщите, но ухажва и ласкае плебея с туника. Весел е във време, когато всички са тъжни, щедър и разточителен е, когато всички крият парите си, популярен е в момент, когато популярността е достатъчно основание, за да пратят човек в изгнание.

При това е и племенник на Марий!

Та, както казахме, диктаторът го забелязва. Иска да разбере що за човек е, за да знае как да се държи с него. Ще се опита да му наложи волята си. Ако Цезар се подчини, значи Сула е сгрещил в

¹¹ Сула има предвид Цицерон, който имал вила в Тускулум, град на югоизток от Рим – бел. прев.

¹² Тит Помпоний Атик (110–32 г. пр. Хр.) – римски конник, близък приятел и съученик на Цицерон. Многобройните писма между двамата са ценен извор на сведения за епохата – бел. прев.

¹³ Публий Корнелий Сципион Назика – политик в римската република през II в. пр. Хр.: консул, цензор, върховен жрец, зет на Сципион Африкански – бел. прев.

¹⁴ Публий Корнелий Сципион Емилиан Африкански Млади (185–125 г. пр. Хр.) – осиновен от най-големия син на Сципион Африкански Стари, прочутия пълководец в Третата Пуническа война, който завладява Картаген и по заповед на Сената го разрушава до основи. По-късно е консул и цензор. Завладява и Иберийския полуостров. Голям почитател на Елада – бел. прев.

преценката си, но ако се съпротивлява, значи го е преценил добре. Още като дете Цезар е сгоден за Косуция, една от най-богатите наследнички в Рим, но родена в семейство от конническото съсловие, с други думи – в средно благородно семейство. Цезар не иска да носи последиците от подобен съюз. Конническото съсловие и дори благородният произход не са достойни за него. Трябва му най-чистото патрицианско семейство. Така че отхвърля Косуция и се сгодява за Корнелия. Ами на добър час! Тя наистина му подхожда, защото баща ѝ Цина четири пъти е бил консул. Само че на Сула не му е изгодно младият Цезар да ползва подкрепата и на собственото си влиятелно семейство, и на семейството на бъдещия тъст.

Цезар получава нареждане да отхвърли Корнелия. Впрочем вече има подобен прецедент. Помпей е получил подобна заповед и се е подчинил. Само че Помпей е второстепенна личност. Величието му е преувеличено и просто е надценяван. Злоупотребил е с изтъкване на нещастията си и минавайки през вековете, застава пред нас далеч по-значим, отколкото е бил всъщност. И така: Помпей се подчинил, но Цезар – не!

Най-напред Сула всячески се противопоставя Цезар да получи жречески сан или по-скоро му пречи да се добере до него. В Рим всичко се постига с пари. Специално ще се върнем към този въпрос. И ето че, както би казал някой съвременен историк, Сула спира средствата му. Как ли? Чрез Корнелиевия закон. Какъв е този закон? Чрез него конфискували богатствата на проскрибираните¹⁵, като изземали парите на родителите и на роднините им. Така Цина, бащата на Корнелия, и неколцина роднини на Цезар са били заточавани по време на гражданските войни като привърженици на Марий, а част от богатството на Цезар било иззето чрез строгото прилагане на въпросния закон.

Цезар обаче не отстъпил.

Тогава Сула заповядал да го арестуват.

По онова време издайничеството все още не е политическа добродетел, както става в епохата на Калигула и Нерон. Цезар се

¹⁵ Проскрибирани – лица в Древния Рим, подлежащи на проскрипция: въведено от Сула средство за масов терор (82-81 г. пр. Хр.). Срв. с днешното „попадане в черния списък“ – бел. прев.

оттеглил при сабините, където неговата популярност му отворила вратите и на най-бедните селски колиби. Там обаче се разболял. Всяка вечер, щом паднала нощта, го местели от една къща в друга. При едно от тези премествания го видял и разпознал Корнелий, легатът¹⁶ на Сула, но му дали два златни таланта¹⁷, с други думи около 11 000 днешни франка, да си затвори очите.

В Рим помислили, че е заловен, и почти избухнал бунт.

Във времена, когато хората защитавали само себе си, изведнъж всички се втурнали да бранят Цезар. Цялото патрицианско съсловие, дори и весталките хукнали да молят за милост.

– Искате си го, а! – рекъл Сула. – Само че внимавайте: в този младеж се крият много Гай Мариевци...

Изтичали при сабините, за да съобщят на Цезар добрата новина, но той бил заминал. Никой не знаел за къде... Оттогава и историците, и ветераните го упрекват за това заточение.

Цезар бил във Витиния¹⁸ при Никомед III¹⁹. Днес хората не знаят нито къде е била Витиния, нито кой е бил Никомед III, само че ние се опитваме да накараме читателите си да научат мъничко история, а не цялата история. Витиния всъщност била държавица в северо-западната част на Анатолия²⁰. На север граничела с Евксинския понт²¹, а на юг – с Галатия и Фригия, на запад с Пропонтида²², а на

¹⁶ Легат – има много значения през различните периоди от историята на Рим, но тук и в цялата творба означава назначен от Сената заместник на военачалника.

¹⁷ Талант – гр. атическа мярка за тегло и съответно парична единица, чиято стойност съответства на масата на водата, съдържаща се в една амфора (малко над 26 л). Римският талант представлява 1,25 от гр. талант – бел. прев.

¹⁸ Витиния – малко царство в Мала Азия между Черно и Мраморно море, Олимп, Пафлагония, Галатия и Фригия – бел. прев.

¹⁹ Никомед III – цар на Витиния от 128 до 94 г. пр. Хр. Според древните – вероятно временно любовник на Цезар – бел. прев.

²⁰ Анатолия – (гр., букв. „изток“) едно от названията на Мала Азия – бел. прев.

²¹ Евксински понт, Понт Евксински – Черно море (гр. „гостоприемно“, за да бъде до умиловитено поради честите бури, които се разразявали в него, за разлика от Егейско море) – бел. прев.

²² Пропонтида – древното название на Мраморно море (на гр. буквално: „пред Понта“) – бел. прев.

изток – с Пафлагония²³. Главните ѝ градове били Бруса, Никомедия и Хераклея.

Преди Александър Велики Витиния била част от Персия – малко царство, управлявано от Зипетес. Александър пътят го завладял, прибавил го към македонските владения и подобно на Александрия го превърнал в провинция.

Двеста деветдесет и една години преди Христа Никомед I го освобождава. Ханибал се оттегля там, при Прусий II²⁴ и поглъща отрова, за да не се предаде на римляните. Всички познават трагедията на тази тема, написана от Пиер Корней²⁵. Та Никомед III бил син на Никомед II и управлявал от 90 до 70 година преди Христа. Два пъти бил прогонван от царството си от Митридат и два пъти римляните го възстановяват на трона му. Преди да умре, завещава царството си на Римската република.

Що се отнася до обвинението срещу Цезар, че бил царски любимец, то може да се резюмира, както вече казахме, в следните куплети, които по-късно пеели войниците му:

*„Цезар подчинил Галия,
Никомед пък подчинил Цезар.
Цезар тържествува, че е покорил галите,
но Никомед не тържествува, че е победил Цезар.“*

Цезар се обидил. Предлага да се оправдае чрез клетва. Само че войниците му се изсмиват в лицето и запяват втория куплет:

*„Граждани, пазете жените си!
Водим ви плешивия развратник!
Той купувал жени в Галия
с пари, взети назаем от Рим!“*

И така Цезар бил при Никомед III, когато научил за смъртта на Сула. Диктаторът наистина току-що бил издъхнал, но малко преди

²³ Пафлагония – област в северната част на Мала Азия, завладяна от Помпей и поделена между римските провинции Галатия и Витиния – бел. прев.

²⁴ Прусий II – цар на Витиния, изместен от престола от сина си Никомед III – бел. прев.

²⁵ Трагедията „Никомед“, написана през 1651 г. – бел. прев.

това абдикирал. Тази не само неочаквана, но и непредвидена абдикация доста учудва потомството. Горкото потомство! То никога не си направило труда да преброи колко били хората в Рим, които имали интерес на Сула да не се случи нищо лошо. Пазели човека по съвсем други причини, отколкото той бил пазен като диктатор. Тоест той нямал нужда да бъде пазен от тях, предвид факта, че си имал пазачи... Бил набутал в Сената почти триста свои човека. А само в Рим броят на робите, които освободил, надхвърлял десет хиляди. Наричали ги корнелианци. На територията на Италия направил земеделци над сто и двадесет хиляди войници, които се сражавали под неговото командване, като им дал части от *ager publicus*²⁶.

Така че абдикирал ли е наистина човекът, който във вилата си в Куме²⁷, в навечерието на смъртта си, научил, че квесторът Граний, разчитайки на очакваното събитие, отложил плащането на сумата, която дължал на хазната, и накарал да хванат същия този квестор и да го удушат до леглото пред очите му?

На следващия ден след тази екзекуция Сула е мъртъв. Бога ми, смъртта му е ужасна! Особено като се има предвид, че този човек наричал себе си „син на Венера и на Фортуна“ и че имал напълно оправдаваната претенция, че е спал с най-красивите жени на Рим... Бил изгнил още приживе! Като някои тела, за които говори гробарят в „Хамлет“: *Rotten before he dies*. Предал богу дух, разяден от въшки и червеи, които изскачали от една рана и влизали в друга.

Това не попречило погребението да се превърне в най-големия му триумф. Тялото му било пренесено от Неапол до Рим по Виа Апия, ескортирано от неговите ветерани. Пред ужасния труп вървели двадесет и четирима ликтори²⁸, които носели фасции²⁹, а зад

²⁶ *Ager publicus* – обществена нива, виж глава XXII – бел. прев.

²⁷ Град в Древния Рим, в Кампания, основан от гръцки колонисти от гр. Халкида на о. Евбея – бел. прев.

²⁸ Ликтор – длъжностно лице при висшите магистрати в Рим. Броят на ликторите се определя от ранга на магистратите – бел. прев.

²⁹ Фасции – сноп пръчки, завързани с ремък, с въткната в тях брадва. Представяват почетен знак на римските магистрати и участват във всяка церемония. За да подчертае връзката с Древния Рим, Мусолини приема символа като „фашо“, откъдето идва името на движението „фашизъм“ – бел. прев.

колесницата хора с различни длъжности носели две хиляди златни корони, изпратени от различни градове, от легиони и дори от частни лица, а около погребалното ложе дежурели и жреците, за да пазят тленните му останки.

Трява да се признае, че Сула, възстановителят на римската аристокрацията, не е бил популярен диктатор, но за сметка на това освен жреците с него били Сенатът, конническото съсловие и армията.

Страхували се от безредици. Хората, които не били опитвали да го унищожат приживе, пуснали мъртвеца да премине. И мъртвият минал под постоянните, ритмични, но умерени акламации на Сенаторите, под звуците на фанфарите, на които като ехо отвръщали тромпетите.

Като влязъл в Рим, зловонният труп бил отнесен до трибуната, откъдето била произнесена тържествена реч.

После всички жени, за които се хвалил, че им е бил любовник, потомки на Лукреция и на Корнелия, донесли аромати, които, прибавени към събраните в двеста кошници благовония, станали толкова много, че с тях можело да се направи статуя на Сула в естествен ръст и статуя на ликтора, който носел фасциите пред мъртвеца.

След като Сула умрял в Куме и бил изгорен с почести на трибуната в Рим, прахът му бил погребан на Марсово поле.

Както вече казахме, Цезар пристигнал в Рим.

И какво заварил в Рим?

Ето това ще се опитаме да разкажем.

II.

В епохата, до която стигнахме, т.е. в 80 година преди Христа, Рим все още не е градът, който Вергилий нарича „най-хубавото нещо на света“, а реторът Аристид³⁰ – „столицата на народите“.

³⁰ Аристид (ок. 540–467 г. пр. Хр.) – гр. философ, съвременник и опонент на Темистокъл – бел. прев.